

XV. ve XVI. Yüzyıllarda Yaşamış Beş Osmanlı Hukukçusu

Selim KARAHASANOĞLU*

Osmanlı hukuk bilginleri dendiğinde, konunun çok geniş bir kapsamı olduğu açıktır. Herhangi bir taşra medresesindeki müderris de müfti, kadı, kazasker ve şeyhülislam da bu kategori içerisinde. Burada bir tartışma ekseninde bazı meseleleri anlamaya çalışacağım. Tartışma, Osmanlı alim portresinin doğasına odaklanmıştır. Bunu anlamaya çalışırken Osmanlı resmi ideolojisine ve bu resmi ideoloji içerisinde ulemanın konumlanışına referans vereceğim. Osmanlı ilim anlayışını, bu resmi ideolojinin bir bileşeni olarak görüyorum. İşte resmi ideolojinin bir bileşeni olan ilim anlayışının Osmanlı'da nasıl teşekkül ettiğine ve literatürde bu konuda nelerin olduğuna bakacak ve ardından da oluşturulan resmi din anlayışından ne sapmaların meydana gelmiş olduğunu ve bunun Osmanlı hukuk anlayışını nasıl etkilediğini XV. Ve XVI. yüzyıllarda Molla Hüsrev, İbn Kemal, Halebi, Birgivi, Çivizade gibi bazı meşhur Osmanlı hukuk bilginleri üzerinden yapmaya çalışacağım.

Bu yazıda Osmanlı hukuk bilginleri literatürünü iki temel kategoride değerlendireceğim. Elbette ki burada bütün literatürü tek tek ele alacak değilim; fakat genel eğilimi bazı örnek çalışmalarla ortaya koymaya çalışacağım. [Okuyucu, literatürü geniş bir biçimde kaynakçamızda bulacaktır.] Birinci kategori, Osmanlı hukuk bilginlerini siyasetin temel bir bileşeni olarak gören yaklaşımdır. İkincisi ise, söz konusu bilginleri, İslam bilimine ve özeldede İslam hukukuna yaptıkları temel katkılar ekseninde değerlendiren yaklaşımdır. Birincisinde Osmanlı hukuk bilginini; devletin bir İslam devleti ve İslam için var olduğunu söyleyen bir devlet olmasından mütevellid, siyasî programını fetvalar ışığında belirlemesine binaen bürokrat kimliği ile öne çıkan bir portredir. Bu bürokrat kimlik de ilmin, özel olarak da fıkın üretiminde ve fiiliyat safhasına geçmesindeki bütün süreci kaçınılmaz olarak yoğun biçimde etkileyeceği ve dolayısıyla Osmanlı hukuk adamının, alt düzeydeki ulemanın ve üst düzey bürokratlığa varma yolundaki medrese talebesinin kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlığa varan yoldaki bütün kariyerini kapsayacak bir genellemeyi içermektedir. O derece içermektedir ki, Osmanlı hukuk bilginini olarak şeyhülislam veya kadının bütün programı, işte bu siyaset adamlığı perspektifinden anlaşılır hale gelmiştir. Bu yaklaşımın çıkış nokta-

* New York Devlet Üniversitesi, Binghamton Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi.

sında, ulema sınıfı içerisinde sıkı bürokratik hiyerarşik yapı etkilidir. Öyle ki, ilmiye sınıfının kendi içerisinde yaratmış olduğu bu sıkı bürokratik mekanizma ilmî üretim mekanizmalarını tamamıyla etkisi altına almış ve ulema sınıfını derin bir bürokratik hüviyete kavuşturmuştur.

Diğer taraftan ikinci yaklaşım, ulema sınıfı içerisindeki bu sıkı bürokratikleşme üzerinde durmayıp meseleyi bu açıdan kavramanın gereğine inanmayan bir tutum içerisinde, Osmanlıların hukuk alanında üretmiş olduğu sayısız eserin vakit kaybetmeksizin neşrine ve tanınmasına ihtiyaç olduğunu ileri sürmektedir. Osmanlı topraklarındaki bu üretimin İslam bilim geleneği içerisinde bir ekol oluşturup oluşturamadığı sorusu ile ilgilenilmez, henüz bunun için çok erken olduğu varsayılır ve bütün gayretimizle bu geniş literatürü ortaya çıkarmanın hayatiyetine işaret edilir.¹

Yaklaşık yirmi yıldır Osmanlı ulemasını genel olarak kapsayan tek İngilizce yayın olması münasebetiyle Batı'da neredeyse tek kaynak olarak sürekli referans alan Madeline C. Zilfi'nin eserinin başlığı *Dindarlığın Politikaları*'dır.² Başlıktan da anlaşılacağı üzere, Zilfi, Osmanlı'da din ve devlet birlikteliğini yoğun olarak kurar ve siyaseti bu ilişkinin merkezine oturtur. Zilfi'nin analizinde de, Osmanlı hukuk adamının faaliyetleri kaçınılmaz olarak siyasetin uhdesinde olacaktır; zira yegane siyasî otorite olarak Osmanlı Sultanının bütün kategorileri kuşatan muazzam gücü ulema sınıfını da kapsayacaktır. Nitekim aynı yazarın bir başka makalesinin başlığı da "Saray İçin Bir Medrese"dir.³ Huzur derslerini ele alan bu makalede Zilfi, III. Mustafa devrinde sabitleşen dersleri saray için bir medrese olarak görür ve Osmanlı sultanını patron-bilgin [*master-scholar*] olarak niteleyerek halihazırda dünyevi gücün yegane sahibi olan Sultanı "bilgi"nin de zirvesine yerleştirmiş olur.

Zilfi, kitabına temel teşkil eden tez çalışmasını Chicago Üniversitesi'nde Profesör Halil İnalçık ile yapmıştır. İnalçık da, doğrudan Osmanlı ulemasını konu alan tek makalesinde öğrencisinin görüşlerine oldukça yakın görüşler ileri sürer. İnalçık'ın makalesinin de temel kurgusunu katı bürokratik mekanizma oluşturur.⁴

Ahmet Yaşar Ocak, 1998 yılında yayımladığı *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler* isimli eserine "Osmanlı Yüksek Ulema Sınıfı: Bürokratik Yapı, İç Zihniyet" başlıklı bir kısım koymuştur.⁵ Burada temel olarak Osmanlı ulemasının amatör bilimsel hedeflerden uzaklaşıp devlet politikalarının bir bileşeni konumuna nasıl geldiğini

1 İhsan Fazlıoğlu'nun uzun bir zamandır yayımladığı Osmanlı bilginleri ve eserleri üzerine yazıları tamamen bu alandaki Osmanlı birikimini ortaya çıkarmanın çabasıdır.

2 Madeline C. Zilfi, *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Post Classical Age (1600-1800)*, Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1988. Zilfi'nin üzerinde durduğu periyodun bu yazıda ele aldığımız dönemin daha sonrasını, kendisinin "post-klasik dönem" olarak adlandırdığı dönemi kapsadığını göz ardı ediyor değilim; onun analizinde ilmiye sınıfının dönemselleşme dinamikleri değil de bir bütün olarak Osmanlı ilmiyesi söz konusu olduğu için bu yazı kapsamında gündeme getirildi.

3 Madeline C. Zilfi, "A Medrese for the Palace: Ottoman Dynastic Legitimation in the Eighteenth Century", *Journal of American Oriental Society*, 1993, c. CXIII, sy. 2, s. 184-191.

4 Halil İnalçık, "The Ruznamçe Registers of the Kadiasker of Rumeli as preserved in the Istanbul Müftülük Archives", *Essays in Ottoman History*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998.

5 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15. ve 17. Yüzyıllar)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 106-119.

inceler. Ocak'a göre, Osmanlı hukuk adamının zihniyet dünyası siyaset ve devlet politikalarınınca belirlenir. Ocak, Osmanlı ulemasının bilimsel üretimini yadsımaz; onun temel kritiği ulemanın İslamî ilim geleneği içerisinde temel bir ekol veya akım oluşturmaması noktasındadır. Tam da bu noktada Tahsin Görgün, Osmanlı Devleti'nde insanları memnun eder nizam geçerli olduğu sürece yeni bir nizam arayışının söz konusu olmadığı ve buna bağlı olarak da büyük felsefî sistemler geliştirme ihtiyacının Osmanlı düşüncesinin amaçları arasında olmadığını ifade eder. Görgün'e göre büyük sistemler geliştirmek yerine, halihazırdaki düzenin anlaşılması ve bu düzen içerisinde ortaya çıkan meselelerin üzerinde düşünülmesi Osmanlı düşüncesinin en bariz özelliğidir.⁶

Şüphesiz Profesör Ocak'ın yaklaşımı –ve öğrencilerinde de takip edebileceğimiz tarz- uzun soluklu ve geniş kapsamlı bir çalışma devresinin ürünüdür. Nitekim Ocak'ın çalışmalarında incelediği devrin çok öncelerini kuşatabilen ve zamanın entelektüel ağlarını tespitte çalışan bir bakış söz konusudur. Bu bakış, kuşkusuz kişisel formasyonunun ürünüdür. Zira çalışma alanı XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu'suna odaklanıp evvelki ve sonraki dönemler arasında gidiş-gelişler arzeder. Anadolu'daki ilmi-tasavvufî yapıyı belirlemede söz gelimi Bağdat'a uzanması veya Balkanlarda popüler İslamî anlayışları incelemesi bu yaklaşımın ürünüdür. Zira o, bu entelektüel ağı tespit ederken İslamî ekollerin coğrafyalar arasında taşınmasına referans verir.⁷

İşte Osmanlı'daki muhtelif hukuk yaklaşımlarının doğması tam da bu muhtelif ekollerin Osmanlı coğrafyasında çarpışmasının ürünü olarak açıklanır. M. Hulûsi Lekesiz'in Mehmed Birgivi hakkındaki çalışması,⁸ pratik hukukî yaklaşımlara açık Fahrî Razi ekolünün Osmanlı topraklarındaki derin nüfuzuna işaret ederken Birgivi'nin Ebussuud'a güçlü ve şümulü⁹ muhalefetinin İbn-i Teymiyye ekolünün açık tesirlerinin ürünü olduğunu ortaya koyar.

Elbette ki Osmanlı'da ulemanın muhtelif varyasyonlara bağlılığı ve bu bağlılığın ortaya çıkardığı çatışmanın temelindeki unsurlardan biri ilim seyahatleridir. Son zamanlarda Osmanlı ilmi anlayışını belirlemede bahsi geçen ilim seyahatlerine ve bu seyahat ve göçlerden mütevellid yeni İslam anlayışını ele alan çalışmalar dikkat çekmektedir. Örneğin Ocak, dairenin dışına çıkanların kahir ekseriyetinin Mısır'da yetişen ulemeden olduğunu vurgular. Bir örnek olarak Ekmeleddin Baberti ve öğrencilerinin yoğun olarak isyanlara öncülük yaptıklarını belirtir. Yıldırım Bayezid ve fetret

6 Tahsin Görgün,, "Osmanlı Düşüncesi Nasıl Anlaşılabilir? – Osmanlı Düşüncesi'nin Araştırılmasında Karşılaşılan Bazı Zorluklar Üzerine-", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2003, sy. 13-14, s. 37.

7 Oldukça eski yıllara ait yazılarında bu konuları dile getiren Ahmet Yaşar Ocak'ın görüşleri daha sonra yaptığı çalışmalar ve yönettiği tez çalışmaları ile de desteklenmiştir. Örneğin bkz.: Ahmet Yaşar Ocak, "İbn Kemal'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu: Tebliğler ve Tartışmalar*, Tokat, 1986, s. 31-40.

8 M. Hulûsi Lekesiz, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmet Efendi ve Fikirleri", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1997.

9 Osmanlı coğrafyasının sınırlarının çok ötesine geçer Birgivi'nin tesirleri. Bir örnek olarak bugüne kadar üzerinde durulmadığından İdil-Ural Bölgesi'ndeki tesirleri için bkz.: Michael Kemper, *Sufis und Gelehrte in Tatarien und Baschkirien, 1789-1889: Der islamische Diskurs unter russischer Herrschaft*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1998, s. 147-172.

devrinde büyük kırılmalara yol açan Molla Fenari de Mısır'da eğitim alan ulemadandır. Şeyh Bedreddin de onlardan biri idi.

İlim seyahatleri çerçevesinde erken bir çalışma Hulûsi Lekesiz tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁰ *Şakayık-ı Numaniye*'den hareketle ortaya çıkardığı istatistiklerle en başta İran olmak üzere, Suriye, Irak ve Mısır'ın Osmanlı ulemasının eğitim almak üzere gittiği gözde mekanlar olduğu tespitini yapar. Giv Nassiri, ilim seyahatleri ve alimlerin göçleri ekseninde Türk-İran kültürünü ele aldığı kapsamlı çalışmasında Anadolu'dan XV. yüzyılda İran'a seyahat eden alimlerin kazandığı prestije vurgu yapar.¹¹ Farklı ilim anlayışlarının yansıması olan eserlerin geniş okunma alanı bulması veya belli bir mezhep anlayışının baskınlığı ile oluşan tek tipin dışına çıkılmasında şüphesiz ilmî seyahatlerin büyük önemi olsa gerektir. Ahmet Yaşar Ocak'ın *Zındıklar ve Mühlidler* adlı çalışmasındaki zendeka ve ilhad suçlamasına maruz kalan ve dolayısıyla da, dairenin dışına itilmeye zorlanan zevat, belki de tam da bu tek tipten ayrılışın ürünüdür. Aslı Niyazioğlu, yakın dönemde tamamladığı -XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başı Osmanlı ulema-meşayih münasebetlerini Atai'nin *Hadaik*'i temelinde ele alan çalışmasında Ocak'ın çalışmasını öncü, fakat Osmanlı ulemasını homojen bir grup olarak değerlendirmesi yönüyle eksik bulduğunu ifade eder.¹² Halbuki Ocak'ın çalışmasının temel tezinde zaten ulemanın homojen olmayan yapısı temel çıkış noktasını teşkil eder ve çalışmada tam da Niyazioğlu'nun bahsettiği kısmın başlığı "Osmanlı Yüksek Ulema Sınıfı"dır. Dairenin dışına çıkış denen şey zaten homojenliğin dışına çıkışın ifadesidir.¹³ Ve bu çıkış yahut zendeka-ilhad suçlamasına maruz kalış sadece

10 M. Hulûsi Lekesiz, "Osmanlı İlmi Zihniyetinde Değişme: Teşekkül, Gelişme ve Çözülme (15.-17. Yüzyıllar)", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989.

11 Giv Nassiri, "Turco-Persian Civilisation and the Role of Scholars' Travel and Migration in its Elaboration and Continuity", Doktora Tezi, University of California-Berkeley, 2002. Alimlerin göçlerinin kültürün ve düşüncenin oluşumuna etkileri konusuna eğilen bir diğer yetkin çalışma da Rula Anis Jurdi'ye aittir. Bugünkü Lübnan'ın güneyine karşılık gelen Osmanlı'nın Jabal Amil bölgesinden Safevi İran'ına göç eden ulemayı mercek altına alan Jurdi, Amilî cemaatleri ve hukukçuları arasındaki ilişkiyi incelerken, diğer taraftan da Memluk ve Osmanlı sünni siyasî yapılanmaları arasındaki ilişkilere de temas eder. Ona göre XVI. ve XVII. yüzyılda Jabal Amil'den ulema ailelerini İran'a göçe sevkeden saik, Şiiilerin Osmanlı yönetiminde geçirdikleri büyük dönüşümdür. Jurdi, Osmanlı ile Safevi toplumunu kıyasladığında, en azından 1560'lardan 1700'lere kadarki dönem için Osmanlı'da fikhın yönetici elitin istek ve ihtiyaçlarına göre şekillenmesine karşın Şii toplumunda ulemaya şeriatı daha geniş bir yorumlama ve halka sunma fırsatı verildiğini öne sürer: "Migration and Social Change: The 'Ulama of Ottoman Jabal 'Amil in Safavid Iran, 1501-1736", Doktora Tezi, Yale University, 1998.

12 Aslı Niyazioğlu, "Ottoman Sufi Sheikhs Between This World and the Hereafter: A Study of Nev'izâde 'Atâ'i's (1583-1635) Biographical Dictionary", Doktora Tezi, Harvard University, 2003, s. 7.

13 Ussama Makdisi'nin "Osmanlı Oryantalizmi" tartışmasının bir boyutunu ve önemli bir boyutunu işte bu Osmanlı'da "dairenin içi" meselesi oluşturur. Heretik, heterodoks veya küfâr kimdir? Bu tanımlamalar kimi kimden ayırıştırmaktadır? Makdisi, Oryantalizm üzerine çalışmaların, Batı'nın Doğu'yu betimleyişi şekli ve bu betimlemeye Doğu [Osmanlı ve diğerleri] tarafından gelen bir karşı koyuş veyahut oryantalizmin karşıtı varsayılan Oksidentalizm üzerine odaklandığını ve fakat Batı-dışı toplumların kendi içerisinde yarattıkları "öteki" üzerinde durmadıklarını ifade ederek "Osmanlı Oryantalizmine" dikkat çeker: "Ottoman Orientalism", *The American Historical Review*, 2002, c. CVII, sy. 3, s. 768-796.

devletçe yöneltilen bir tanımlama değil, ulemanın kendi içerisinde kendilerini yabancılaştırmalarının bir ürünüdür. Peki kimdir bu klasik, resmi, homojen ve tek tip denen Osmanlı uleması? Osmanlı'nın Sünni-Hanefi geleneğinin oluşumunda köşe taşları olan ve bu düşüncenin oluşumunda temel olan bu kişilere ve eserlerine kısaca değinelim. Böylece bu makalede anlamaya çalıştığımız literatürdeki ikiye bölünmüşlüğü belki daha anlamlı kılabiliriz.

Osmanlı Resmi İdeolojisi ve Bu İdeolojinin Oluşumunda “Resmi” Hukuk Metinlerinin Önemi

Hulusi Lekesiz, Osmanlı Sünni-Hanefi fikhının oluşumunda ulemanın konumunu tespitte çalışırken bahsi geçen probleme ilişkin Osmanlı zihniyetinin nasıl oluştuğunu ve bu zihniyetin oluşumunda köşe taşlarının nasıl konduğunu çok açık ifade eder. Osmanlıların XVI. yüzyıla kadar ekseriyetle Hanefi fikhını uyguladıklarını ve fakat gerektiği yerde farklı mezheplerin de uygulamalarına yer verdiğini belirten Lekesiz, XVI. yüzyılla birlikte kadı ve müftilerin hüküm ve fetvalarında Hanefi fikhını uyguladıklarını ifade eder.¹⁴ Hanefi fikhının Osmanlı uygulamasına en güçlü örneklerden biri olarak Halebi'nin (ö. 1549) *Mülteka'l-Ebhur'*unu¹⁵ gösterir. 17.000'den fazla fetvayı kapsayan ve Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan bu eserin her kadı ve müftinin elinde temel başvuru kitabı niteliğinde olduğunu belirten Lekesiz, bu eserin neredeyse Osmanlıların resmi hukuk metinlerinden biri olduğu tespitini yapar.¹⁶ Halep ahalisinden olup Halep ve Kahire'de eğitim aldıktan sonra İstanbul'a gelip vaiz ve müderrislik görevlerinde bulunan bu Arap fıkıhçısının, Osmanlı alimleri arasında furû konusunda meşhur olan bu eseri Şeyhi-zâde'nin şerhleri ile iki kez ve al-Haskafi'nin şerhleri ile üç kez İstanbul'da basılmıştır.¹⁷ Yine Halebi'nin *Gunyeti'l-Mütemelli fi Şerh-i Münyeti'l-Musallî'sinin*¹⁸ medreselerde ders kitabı olarak okutulduğuna dikkat çeken Lekesiz, Osmanlıların bir diğer resmi hukuk metni olarak kabul edebileceğimiz eserlerden olarak Molla Hüsrev'in *Dürrü'l-Hükkam'*ını gösterir.¹⁹ Fikhın

14 Bu noktada İbn-i Kemal'in İslam mezheplerinin sayısının 72 adet olup hepsinin cehennemlik olduğunu sadece “Fırkatu'n-Nâciye” olan “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat”ın bunun dışında olduğunu belirten hadis yorumunu hatırlayalım: Sabri Hizmetli, “Mezhepler Tarihi Yönünden Kemal Paşazade'nin Görüşleri”, Süleyman Hayri Bolay, Baheeddin Yediyıldız, Mustafa Sait Yazıcıoğlu (yay. haz.), Şeyhülislam İbn Kemâl Sempozyumu: Tebliğler ve Tartışmalar, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1986, s. 126.

15 Al-Kudûrî'nin Muhtasar'ı, al-Buldadjî'nin Muhtâr'ı, Ebu'l Bereket en-Neseî'nin Kenzu'l-Dekâik'ini ve Burhaneddin Mahbub el-Mahbûdî'nin Vikâyat er-Rivaye'sini esas alan bu çalışma Hanefi mezhebine göre furû konulu el kitabı mahiyetinde bir çalışmadır. Bkz. Joseph Schacht, “Al-Halabi”, EI2, c. III, s. 90. Ayrıca bkz. Salim Erdem, “İslam Hukuk Tarihinde Halebi ve Mültekadaki Metodu”, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 1998.

16 M. Hulusi Lekesiz, “Osmanlılarda Sünnî-Hanefî Geleneğinin Oluşmasında Ulemanın Rolü”, *Osmanlı*, c. VIII, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 84.

17 Carl Brockelmann, “Halebi”, *İslam Ansiklopedisi*, c. V, s. 122-123.

18 Sadeddin Kaşgari'nin *Münyeti'l-Musallî'sine* şerh olarak kaleme aldığı ibadet adabı ile ilgili soruları konu alan bu çalışması açık ve etkili üslubu ile zamanın gözde eserleri arasına girmiştir: Schacht, a.g.m., s. 90.

19 Lekesiz, a.g.m., s. 84. Ayrıca bkz.: Franz Babinger, “Hüsrev Mollâ”, *İslam Ansiklopedisi*, c. V, s. 605-606.

muamelat kısmı ile ilgili olan bu eserine daha sonra yine kendisinin yazdığı *Gurer*'i ile birlikte, *Gurer ve Dürer* olarak anılagelen bu iki eser, Sahn müderrislerinin üzerinde en fazla durdukları eserlerden idi.²⁰ Sahn müderrislerince ve Osmanlı ulemasının tamamınca temel başvuru kaynakları arasında bulunup üzerlerinde çalışmalar yapılan eserlerden İbn Kemâl'in²¹ *Islâh u İzâh*'ını ve Molla Hüsrev'in *Mir'âtu'l-Usûl ve Mirkâtu'l-Usûl*'ünü zikretmek gerekir.²²

İşte Osmanlı'da ulema arasındaki çatışma bu medrese geleneği içerisinde oluşturulmuş "ideal tip" in ürünüdür. Esasen Osmanlı ulemasını ikiye bölen çatışma bugün de ulema üzerine yazan modern bilgini ikiye bölen tartışmadan çok farklı değildir. Ebussuud ve Birgivi çatışmasını Razi mektebi²³ ile Birgivi mektebinin bir çatışması olarak gören Lekesiz, Birgivi'nin Sünni-Hanefi anlayışının, Sünni-Hanefi anlayışın kalıplarının zorlanması bir yana herhangi bir yoruma dahi tahammülsüz olduğunu ve bu bakımdan da eşine az rastlanır türden bir alim ve müderris portresi çizdiğini belirtir.²⁴

Akla ve pratiğe önem veren Razi mektebinin Osmanlı'daki öncüleri en çok isim yapmış en şöhretli ulemadandır. İlk Osmanlı şeyhülislamı Molla Fenari ile kurulan bu gelenek, Molla Lütfi'nin talebesi İbn Kemal ve onun talebesi Ebussuud tarafından geliştirilmiştir. Osmanlı medreselerinde yaygın okuma alanı bulan *el-Mevâkıf* gibi pek çok eserin Razi'nin görüşlerine dayanması gibi hususlar onun Osmanlı ilim zihniyetindeki derin izlerini gösterir.²⁵ Ebussud'un meşhur tefsiri, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ Kitâbi'l-Kerîm*, Osmanlı uleması arasında *Tefsîr-i Kebîr* olarak bilinen Fahr-i Râzi'nin *Mefâtihu'i-Gayb*'ının temsillerle zenginleştirilmiş biçimidir.²⁶ Ocak'a göre Razi'nin gayet açık ve anlaşılır bir tarzı, onu, kendisinden sonra gelen İslam uleması arasında bu kadar popüler yapmıştır.²⁷ Ocak, Razi'nin Osmanlı'daki takipçilerinin Osmanlı dinî bürokrasisinde en yüksek makamlara ulaştıklarını, Osmanlı'da hukuki meselelerin ve dini referansların Razi ekolünün bir ürünü olduğunu iddia eder. İşte bu yüzden XVI. yüzyılda ilk olarak Birgivi ile ardından da XVII. yüzyılda takipçilerinin

20 Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, Ankara: TTK Basımevi, 2003, s. 367.

21 *Aşkâl al-Farâ'iz, Islâh al-izâh, Tağyîr al-tankîh* en önemli eserlerindedir. Bkz.: İsmet Parmaksızoğlu, "Kemâl-Paşa-zâde", *İslam Ansiklopedisi*, c. VI, s. 561-566

22 Unan, *a.g.e.*, s. 368. Molla Hüsrev'in İslam hukukuna dair adı geçen iki eserine ilaveten ilim adamlarının üzerinde tartıştığı hukuki meseleleri ele alan *Nakdu'l-Efkâr fî Reddi'l-Enzâr* isimli eserindeki görüşleri üzerine bkz. Ali Bardakoğlu, "Molla Hüsrev'in İslam Hukuku'nun Bazı Meselelerine Bakış Tarzı ve Bunun Değerlendirmesi", *Molla Hüsrev Mehmet Efendi (1400-1480)*, ed. Ahmet Hulûsi Köker, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1985, s. 13-23.

23 Razi üzerine bkz. Süleyman Uludağ, *Fahrettin Râzi: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991; Yasin Ceylan, *Theology and Tafsir in the Major Works of Fakhr al-Din al Razi*, Kuala Lumpur: ISTAC, 1996.

24 Lekesiz, *a.g.m.*, s. 83.

25 Lekesiz, *a.g.m.*, s. 83.

26 Ahmet Yaşar Ocak, "Religious Sciences and the Ulema", *Ottoman Civilization*, Halil İnalcık ve Günsel Renda, (ed.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2002, c. I, s. 261. Sahn müderrislerinin ilim anlayışında 'Razi mektebinin etkisi üzerine bkz.: Fahri Unan, *a. g. e.*, s. 333-337.

27 Ocak, *a.g.m.*, s. 263.

oluşturduğu Kadızadeliler grubu ile Osmanlı topraklarında etkisini gördüğümüz İbn Teymiyye ekolünün mensuplarının cami vaizleri ve köylü ulemadan kişilerce Razi mektebi ulemasının resmi pratik uygulamalarına bir reaksiyon oluşturduklarını savunur.²⁸ Birgivi, Ebussuud'a karşı büyük etki sahası yaratan muhalefeti *Tarikat-ı Muhammediye*²⁹ isimli eseri ile gerçekleştirecektir. Ocak'a göre Birgivi, İbn Teymiyye'nin takipçisi olmakla beraber, sistematik olmaması ve çok popüler hale gelip çok basit pratik meseleler üzerine odaklanması nedeniyle onun kadar kaliteli üretim gerçekleştirip teorik bir düzey tutturamamış ve bir anlamda İslam'ın tasfiyeci yorumunun propagandasını yapmıştır.³⁰ Gottfried Hagen da, Birgivi'nin Avrupa'da algılandığı şekliyle dindarlık perspektifiyle yorumlanmasının Birgivi'yi yanlış anlamamıza neden olacağını ifade ederken Ocak'ın püritanizm tartışmasını destekler.³¹

Tabii Osmanlı ulemasının Sünni-Hanefi ideolojiyi güçlendirme çabalarının bir anlamda Şiiliği Osmanlı'ya karşı kullanan Şah İsmail'e aynı şekilde karşılık vermek anlamında Şiiliği mahkum edip Sünni ideolojiyi güçlendirme faaliyeti olduğunu da hatırlatmak gerekir. Bu konuda İbn Kemal, Ebussuud gibi en şöhretli ulemanın eserleri ve fetvaları ile katkılarını bilmekteyiz.³² Nitekim, İbn Kemal, Şah İsmail'e karşı savaşın farz-ı ayn olduğunu ifade eden *Risâle fi Tekfîr el-Ravâfid*'in yazarıdır.³³

Osmanlı topraklarında dönen tartışmalar işte hep bu klasik Sünni-Hanefi yorumun farklı yorumlanmalarından ortaya çıkar. Para vakıfları ekseninde dönen geniş tartışma bunun en iyi örneklerinden biridir. Yukarıda bahsedilen Razi ekolünün Osmanlı topraklarındaki temsilcisi ulemanın yazdıkları bu konuda cevaz verirken, devrin meşhur fıkıh alimlerinden Çivizade³⁴ bu konuda aksi görüşler ileri sürmektedir.

28 Ocak, a.g.m., s. 263.

29 Eser üzerine bkz. Bernd Radtke, "Birgivi Tariqa Muhammadiyya Einige Bemerkungen und Überlegungen", *Journal of Turkish Studies*, 2002, c. XXVI, sy. 2, s. 159-174. Bu eserden başka ilmi halî *Vasiyetnâme* ve nahv üzerinde iki eseri *İzhâr el-Esrâr* ve *Avâmil* ile de çok tanınmıştır: Kasım Küfralı, "Birgivi", *İslam Ansiklopedisi*, c.I, s. 634; Atsız (haz.), İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 1. Vasiyetnâmenin neşirleri için bkz. A. Faruk Meyân (haz.), *Birgivi Vasiyetnamesi (Kadızâde Şerhi)*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1983; Birgili Muhammed Efendi, *Vasiyyet-Name: Dil İncelemesi, Metin, Sözlük, Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım*, haz. Musa Duman, İstanbul: R Yayınları, 2000. Birgivi'yi pek çok yönü ile ele alan sempozyum tebliğleri için bkz. Mehmet Şeker (yay. haz.), *İmam Birgivi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994. Ayrıca Arapça öğretiminde Birgivi'nin eserlerinin önemi için bkz. Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivi: Hayatı-Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.

30 Ocak, a.g.m., s. 265.

31 Gottfried Hagen, "Afterword: Ottoman Understandings of the World in the Seventeenth Century", Robert Dankoff, *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*, Leiden: Brill, 2004, s. 246.

32 Unan, a.g.e., s. 382-383.

33 Victor L. Ménage, "Kemâl Pasha-zâde", *EI2*, c. IV, s. 880.

34 Çivizade ile ilgili bkz.: M. Cavid Baysun, "Çivi-zâde", *İslam Ansiklopedisi*, c. III, s. 438-439. Ayrıca bkz.: Victor L. Ménage, "Civi-zâde", *EI2*, c. II, s. 56-57. Ayrıca bkz. Abdullah Özer, "İslam Hukuk Literatüründe Tazir Risaleleri ve Şeyhülislam Muhyiddin Mehmed b. İlyas Çivizade'nin Risale Müteallika bi't-Teazir Adlı Eseri", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000.

Tahsin Özcan'ın para vakıfları konulu ayrıntılı çalışmasında İbn-i Kemal'in *Risale fi Cevâz-ı Vakfî'd-Derâhim ve'd-Denânîr* ve Ebussud'un *Risale fi Vakfî'l-Menkûl* adlı risalelerinde mevzuu caiz olarak sunarlarken, Çivizade'nin bu konudaki reddiyesi ve Birgivi'nin *Risale li İbtâl-i Vakfî'n-Nukûd*'u ile karşı çıkışı geniş bir biçimde incelenir.³⁵

Temelde yazımız boyunca ele aldığımız iki yaklaşımda da Osmanlı hukuk adamının üretimi kabul edilmekte ve bu üretimin anlaşılmaya layık olduğu ifade edilmektedir; fakat birinci yaklaşım meseleye üstten bakıp bir değerlendirmeye gitmeyi denerken, ikinci yaklaşım bunu henüz çok erken bulmaktadır. Belki de tartışmayı Osmanlı ulemasının İslam ilmine katkısı noktasından ele almak bizi sağlıklı sonuçlara götürmez ve Osmanlı hukuk adamının üretimini bütün verimliliğiyle anlamamıza yardımcı olmaz. Analizimizi Osmanlı hukukçusunun İslam ilmine gerçek bir katkı gerçekleştirip gerçekleştirmediği hususu veya buna tepki olarak ifade edilebilecek karşı görüşten koparıp, yaşayan bir toplum olarak Osmanlı toplumu ve yaşayan alimler olarak Osmanlı hukukçuları ekseninde örgülememiz, Osmanlı ilmi birikimini en doğru ve en yetkin anlama çabası olacaktır.³⁶ Bu çaba iledir ki hukuk adamlarının metinleri dönemin şartları içerisinde yaşayan metinler olarak değerlendirebilir; diğer halde XII.-XIII. yüzyıllardaki metinler tarihsel bağlamından koparılıp anlam ve amaç zenginliği zayıflatılırken XV.-XVI. yüzyıllardaki metinler de yaşayan toplumun ihtiyaçlarından bağımsız “ölü” metinler seviyesine indirgenecektir.

Bibliyografya

- Akgündüz, Ahmed; *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 9 Cilt, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.
- Altınsu, Abdülkadir; *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- Arslan, Ahmet Turan; “İmam Birgivi Tasavvufa Karşı Değildi”, *İslam*, 1988, c. V, sy. 61, s. 54-55.
- Arslan, Ahmet Turan; *İmam Birgivi: Hayatı-Eserleri ve Araçça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.
- Atsız, (haz.); *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- Babinger, Franz; “Husrev Mollâ”, *İslam Ansiklopedisi*, c. V, s. 605-606.
- Baysun, M. Cavid; “Çivi-zâde”, *İslam Ansiklopedisi*, c. III, s. 438-439.
- Birgili Muhammed Efendi; *Vasiyyet-Name: Dil İncelemesi, Metin, Sözlük, Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım*, Musa Duman, (haz.), İstanbul: R Yayınları, 2000.
- Bolay, Süleyman Hayri, Yediyıldız Baheeddin ve Yazıcıoğlu Mustafa Sait, (haz.); *Şeyhülislam İbn Kemâl Sempozyumu: Tebliğler ve Tartışmalar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1986.
- Brockelmann, Carl; “Halebi”, *İslam Ansiklopedisi*, c. V, s. 122-123.

35 Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s. 28-47; para vakfı eksenindeki ulemanın tartışmaları konusunda ayrıca bkz.: J. E. Mandaville, “Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire”, *International Journal of Middle East Studies*, 1979, c. X, sy. 3, s. 289-308.

36 Bu yorumuma Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın Osmanlı tarihini genel ele alış tarzı olarak ve özel olarak Osmanlı ulemasını ele alışında da sürekli olarak haklı bir şekilde vurguladığı “yaşayan toplum” bakışının ilham verdiğini belirtmeliyim.

- İpşirli, Mehmet; "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler", *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 12, 1982, s. 203-248.
- İpşirli, Mehmet; "Hasan Kâfi el-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri Usûlü'l-Hikem fi Ni-zâmi'l-Âlem", *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 10-11, 1981, s. 249-250.
- Majer, Hans Georg; *Das Osmanische "Registerbuch der Beschwerden" (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675*, Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984.
- Beydilli, Kemal; *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.
- Brummett, Palmira; "Classifying Ottoman Mutiny: The Act and Vision of Rebellion", *The Turkish Studies Association Bulletin*, Bahar 1982, c. XXII, sy. 2.
- Dalkıran, Sayın; *İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1997.
- Demirci, Mehmet; "Birgivi ve Tasavvuf", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 1993, c. XXII, sy. 4, s. 29-37.
- Ergene, Boğaç A.; "Courts of Court Usage in Seventeenth and Eighteenth Century Ottoman Anatolia: Court Fees as Recorded in Estate Inventories", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 2002, c. XLV, sy. 1.
- Ergene, Boğaç A.; "On Ottoman Justice: Interpretations in Conflict (1600-1800)", *Islamic Law and Society*, 2001, c. VIII, sy. 1.
- Faroqhi, Suraiya; "Social Mobility among the Ottoman Ulema in the Late Sixteenth Century", *International Journal of Middle East Studies*, 1973, c. IV, sy. 2, s. 204-218.
- Fattah, Hala; "Representations of Self and the Other in Two Iraqi Travelogues of the Ottoman Period", 1998, c. XXX, sy. 1, s. 51-76.
- Fleischer, Cornell H.; "Preliminaries to the Study of the Ottoman Bureaucracy", *Journal of Turkish Studies, Raiyyet Rüsûmu: Essays Presented to Halil İnalçık on his Seventieth Birthday by his Colleagues and Students*, 1986, sy. 10, s. 135-141.
- Fleischer, Cornell H.; *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, Princeton, 1986.
- Fleischer, Cornell H.; "Seer to the Sultan: Haydar-i Rammal and Sultan Süleyman", *Cultural Horizons: A Festschrift in Honor of Talat S. Halman*, Jayne L. Warner, (ed.), Syracuse University Press-Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Flemming, Barbara; "Glimpses of Turkish Studies: Another Look at Lami'i and Ottoman Biographers", *Journal of Turkish Studies, Annemarie Schimmel Festschrift*, 1994, sy. 18, s. 59-73.
- Flemming, Barbara; "Der Câmî'ül-Meknûnât: Eine Quelle 'Alis aus der Zeit Sultan Süley-mân's", *Studien zur Geschichte und Kultur des Vorderen Orients: Festschrift für Bertold Spuler zum Siebzigsten Geburtstag*, s. 79-92.
- Flemming, Barbara; "Sâhib-Kırân und Mahdî: Türkische Endzeiterwartungen im Ersten Jahrzehnt der Regierung Süleymân's", *Between the Danube and the Caucasus*, György Kara, (ed.), Budapest, Akademiai Kiado, 1987, s. 43-62.
- Flemming, Barbara; "Die Vorwahhabitische Fitna im Osmanischen Kairo 1711", *Festschrift für İsmail Hakkı Uzunçarşılı*, Ankara: TTK Yay., 1975, s. 55-65.
- Gibreel, Gibreel; "The Ulema: Middle Eastern Power Brokers", *The Middle East Quarterly*, Kış 2001, c. VIII, sy. 4.
- Gilliot, Cl.; "Ulama: In the Arab World", *Encyclopedia of Islam: New Edition*, P. J. Bearman ve diğerleri, (ed.), c. X.

- Görgün, Tahsin; "Osmanlı Düşüncesi Nasıl Anlaşılabilir? –Osmanlı Düşüncesi'nin Araştırılmasında Karşılaşılan Bazı Zorluklar Üzerine-", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2003, sy. 13-14, s. 29-46.
- Hagen, Gottfried; "Afterword: Ottoman Understandings of the World in the Seventeenth Century", Robert Dankoff, *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*, Leiden: Brill, 2004, s. 215-256.
- Hathaway, Jana; "The Wealth and Influence of an Exiled Ottoman Eunuch in Egypt: The Waqf Inventory of 'Abbās Agha", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 1994, c. XXXVII.
- İbn-i Kemâl; *Divân: Tenkidli Metin*, Mustafa Demirel, (haz.), İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1996.
- İnalcık, Halil; "Şikâyet Hakkı: 'Arz-ı Hal ve 'Arz-ı Mahzar'lar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 49-75.
- İnalcık, Halil; "The Ruznamçe Registers of the Kadiasker of Rumeli as preserved in the İstanbul Müftülük Archives", *Essays in Ottoman History*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998.
- İnalcık, Halil; "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1958, c. XIII, sy. 2, s. 102-126.
- İnalcık, Halil; "'Sen Olasan Kaleme İ'tibar İçün Hâmî': Fuzûlî ve Patronaj", *Cultural Horizons: A Festschrift in Honor of Talat S. Halman*, s. 308-315.
- İnalcık, Halil; *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, 3. Baskı, Londra, 1997.
- İpşirli, Mehmet; "Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi", *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1987, sy. 13, s. 209-256.
- İzgi, Cevat; *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Jurdi, Rula Anis; "Migration and Social Change: The 'Ulama of Ottoman Jabal 'Amil in Safavid Iran, 1501-1736", Doktora Tezi, Yale University, 1998.
- Kahraman, Seyit Ali, Galitekin Ahmed Nezih ve Dadaş Cevdet, (haz.), *İlmiyye Sâlnâmesi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.
- Karadeniz, Feriha; *Complaint Against the Kâdis and Abuses of Their Authority*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 1996.
- Kemper, Michael; *Sufis und Gelehrte in Tatarien und Baschkirien, 1789-1889: Der islamische Diskurs unter russischer Herrschaft*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1998.
- Khoury, Dina Rizk; "Administrative Practice Between Religious Law (Shari'a) and State Law (Kanun) on the Eastern Frontiers of the Ottoman Empire", *Journal of Early Modern History*, 2001, c. V, sy. 4, s. 305-330.
- Kılıçer, M. Esad; "Kemalpaşazade'nin Aile Hukuku İle İlgili Bazı Fetvaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1973, sy. 19, s. 83-95.
- Köker, Ahmet Hulûsi; (ed.); *Molla Hüsrev Mehmet Efendi (1400-1480)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1985.
- Kufuralı, Kasım; "Birgivi", *İslam Ansiklopedisi*, c. I, s. 634-635.
- Lekesiz, M. Hulûsi; "Osmanlı İlmî Zihniyetinde Değişme: Teşekkül, Gelişme ve Çözülme (15.-17. Yüzyıllar)", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989.
- Lekesiz, M. Hulûsi; "XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmet Efendi ve Fikirleri", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü, 1997.

- Lekesiz, M. Hulusi; "Osmanlılarda Sünnî-Hanefî Geleneğinin Oluşmasında Ulemanın Rolü", *Osmanlı*, Güler Eren, (ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c. VIII, s. 80-84.
- Makdisi, Ussama; "Ottoman Orientalism", *The American Historical Review*, 2002, c. CVII, sy. 3, s. 768-796.
- Mandaville, J. E.; "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies*, 1979, c. X, sy. 3, s. 289-308.
- Majer, Hans Georg; *Vorstudien zur Geschichte der Ilmiye im Osmanischen Reich*, Münih: Dr. Rudolf Trofenik, 1978.
- Majer, Hans Georg; "Sozialgeschichtliche Probleme um Ulema und Derwische im Osmanischen Reich, I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 1979.
- Meyân, A. Faruk; (haz.), *Birgivi Vasiyetnamesi (Kadı-zâde Şerhi)*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1983.
- Ménage, Victor L.; "Kemâl Pasha-zâde", *EP*, c. IV, s. 879-881.
- Ménage, Victor L.; "Ciwi-zâde", *EP*, c. II, s. 56-57.
- Nassiri, Giv; "Turco-Persian Civilisation and the Role of Scholars' Travel and Migration in its Elaboration and Continuity", Doktora Tezi, University of California-Berkeley, 2002.
- Ocak, Ahmet Yaşar; "Religious Sciences and the Ulema", *Ottoman Civilization*, Halil İnalçık ve Günsel Renda, (ed.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2002, c. I, s. 243-265.
- Ocak, Ahmet Yaşar; "Oppositions au soufisme dans l'empire Ottoman aux quinzieme et seizieme siecles", *Islamic Mysticism Contested: Thirteen Centuries of Controversies of Polemics*, F. de Jong ve B. Radtke, (ed.), Leiden : E.J. Brill, 1999.
- Ocak, Ahmet Yaşar; "Türk Heterodoksi Tarihinde 'Zındık', 'Hâricî', 'Râfîzî', 'Mülhid' ve 'Ehl-i Bid'at' Terimlerine Dair Bazı Düşünceler", *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1982, sy. 12, s. 507-520.
- Ocak, Ahmet Yaşar; "Klasik Dönem Osmanlı Toplumsal Hayatında Dinî Akımlara Kısa Bir Bakış", *İslâmiyat*, Ekim-Aralık 1999, c. II, sy. 4, s. 13-22.
- Ocak, Ahmet Yaşar; *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Ocak, Ahmet Yaşar; "Kutb ve İsyân: Osmanlı Mehdici (Mesiyanik) Hareketlerinin İdeolojik Arka planı Üzerine Bazı Düşünceler", *Toplum ve Bilim*, 1999-2000, Kış/83, s. 48-56.
- Ocak, Ahmet Yaşar; "Perspectives on Islam in the Ottoman Empire: Conceptions, Politics, Problems, Transformations", 26 Şubat 2002 tarihinde, Chicago Üniversitesi'nde düzenlenen *From Medieval to Modern in the Islamic World* başlıklı seminerde sunulmuş tebliğ.
- Ocak, Ahmet Yaşar; "XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", *XI. Türk Tarih Kongresi*, c. V, Ankara, 1994, s. 1201-1210.
- Ocak, Ahmet Yaşar; "İbn Kemal'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiyesi'nde İlim ve Fikir Hayatı", *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu: Tebliğler ve Tartışmalar*, Tokat, 1986, s. 31-40.
- Öçal, Şamil; *Kemal Paşazâde'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Öngören, Reşat; *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Özcan, Tahsin; *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

- Öztürk, Necdet; "Osmanlı İlim ve Kültür Hayatındaki Önemli Gelişmeler (1421-1512)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2000, sy. 2, s. 49-70.
- Parmaksızoğlu, İsmet; "Kemâl-Paşa-zâde", *İslam Ansiklopedisi*, c. VI, s. 561-566.
- Peirce, Leslie; "She is Trouble... and I will Divorce Her": Orality, Honor, and Representation in the Ottoman Court of Aintab", *Women in the Medieval Islamic World: Power, Patronage, and Piety*, Gavin R. G. Hambly, (ed.), New York: St. Martin's Press, 1999, s. 269-300.
- Rebstock, Ulrich; "A Qâdi's Errors", *Islamic Law and Society*, 1999, c. VI, sy. 1, s. 1-37.
- Repp, Richard C., "Ulema-3: In Ottoman Turkey", *Encyclopedia of Islam*, New Edition, Leiden, 2000, c. X.
- Saraç, M. A. Yekta; *Şeyhülislam Kemal Paşazade: Hayatı, Şahsiyeti ve Bazı Şiirleri*, İstanbul: Risale Basın Yayın Ltd., 1995.
- Schacht, Joseph; "Al-Halabî", *EP*, c. III, s. 90.
- Sözen, Kemal; *İbn Kemal'de Metafizik*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2001.
- Şeker, Mehmet; (haz.), *İmam Birgivi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Şeşen, Ramazan; "İstanbul'un Fethine Kadar Osmanlılar'daki İlimi Durum, İstanbul'un Fethinin Türk İlim ve Kültürüne Katkısı", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, Bildiriler*, Konya 2000.
- Tamari, Steve; "Ottoman Madrasas: The Multiple Lives of Educational Institutions in Eighteenth-Century Syria", *Journal of Early Modern History*, c. V, sy. 2, s. 103.
- Tezcan, Baki; "The Kanunname of Mehmed II: A Different Perspective", *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, Kemal Çiçek, (ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, c. III, s. 657-665.
- Tezcan, Baki; "Ethics as a Domain to Discuss the Political: Kınalızâde Ali Efendi's Ahlâk-ı Alâî", *International Congress on Learning and Education in the Ottoman World*, A. Çaksu, (ed.), İstanbul, 2001, s. 109-120.
- Uğur, Ahmet; *İbn-i Kemal*, İzmir: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Uğur, Ali; *The Ottoman Ulema in the mid-17th Century: An Analysis of the Vakâ'i'ül-Fuzalâ of Mehmed Şeyhi Ef.*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1986.
- Unan, Fahri; *Kuruluşundan Günümüze Fâtiḥ Külliyesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Yılmaz, Necdet; *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sufiler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001.
- Yüksel, Emrullah; "Mehmet Birgivi (929-981/1523-1573)", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1977, sy. 2, s. 175-185.
- Zaman, İftikhar ve Akhavi Shahrough; "Ulama", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, John L. Esposito, (ed.), New York ve Oxford: Oxford University Press, 1995, c. IV, s. 258-265.
- Ze'evi, Dror; "The Use of Ottoman Shari'a Court Records as a Source for Middle Eastern Social History: A Reappraisal", *Islamic Law and Society*, 1998, c. V, sy. 1, s. 35-56.
- Zilfi, Madeline C.; *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Post Classical Age (1600-1800)*, Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1988.
- Zilfi, Madeline C.; "Vaizan and Ulema in the Kadızadeli Era", *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: TTK Basımevi, 1994.
- Zilfi, Madeline C.; "The Kadızadeli: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul", *Journal of Near Eastern Studies*, 1986, c. XLV, sy. 4, s. 251-269.

Zilfi, Madeline C.; "A Medrese for the Palace: Ottoman Dynastic Legitimation in the Eighteenth Century", *Journal of American Oriental Society*, 1993, c. CXIII, sy. 2, s. 184-191.

Zilfi, Madeline C.; "Bir Müderrisin Günlüğü: Osmanlı Biyografi Çalışmaları İçin Yeni Bir Kaynak", trc.: Selim Karahasanoğlu, *Doğu Batı*, 2002, sy. 20, s. 184-194.

Five Ottoman Scholars from the XVth and XVIth Centuries

Selim KARAHASANOĞLU

Abstract

In the present article, I will try to portray the main characteristics Ottoman legal mentality with special reference to some substantial figures that have crucial importance in the making of Ottoman legal understanding such as Molla Husrev, İbn Kemal, Birgivi, Çivizade, Halebi etc.

In modern scholarship, we may point out two basic categories treating Ottoman scholars of law as active participants or supporters of state politics and as a learned class who made major contributions to the Islamic sciences.

I am trying to point out a map of the modern studies and to interpret the diversified comments on the same groups

Keywords: Ulema, Law, Molla Husrev, İbn Kemal, Halebi, Çivizade, Birgivi

XV. ve XVI. Yüzyıllarda Yaşamış Beş Osmanlı Hukukçusu

Selim KARAHASANOĞLU

Özet

Bu makalede, Molla Hüsrev, İbn Kemal, Halebi, Çivizade, Birgivi gibi bazı temel figürlerden yola çıkarak Osmanlı hukuk zihniyetinin temel karakteristiklerini göstermeye çalışacağım. Modern tarihyazımında, Osmanlı hukuk bilginlerinin devlet politikalarının destekçileri yahut İslam ilimlerine önemli katkılar sağlamış kişiler olarak iki temel kategoride değerlendirildiğini görmekteyiz.

Burada, modern tarihyazımındaki bu ikiye bölünmüşlüğü ve bunun sebeplerini irdeleyeceğim.

Anahtar Kelimeler: Ulema, Hukuk, Molla Hüsrev, İbn Kemal, Halebi, Çivizade, Birgivi

